

לשון חכמים

'אמר ר' עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב' – נראה שהמושג 'בני חורין' כאן אינה במשמעות 'משוחררים', 'שאינם עבדים' – שאין זה ענין לכך שהם בני אברהם יצחק ויעקב (ע' ב"מ מט.). אלא 'חורין' במונח נכבדים וחשובים, כמו שמצינו כמה פעמים במקרא: מלכים-א (כא) 'אל הזקנים ואל החרים'. וכן בקהלת (י) 'אשריך ארץ שמלכך בן חורים', ועוד. ואפשר שהחלפה ה-ם ב-ן. וצריך בדיקה.

'אמר רבא: אשכחתינהו לרבנן דבי רב דיתבי וקאמרי... ואמינא להו אנא' – במקומות ספורים בתלמוד מופיע ביטוי זה – 'אשכחתינהו ל... ואמינא...'. – ולא מצאנום אלא בפי ארבעה חכמים; –

רבה אמרו חמש פעמים: לעיל פה. סוכה יז. כתובות צ: קדושין מז: גדה כז. (וי"ג שם: רבא)

רבא – כאן, ובביצה יט. ובגדה נג.

אביי – נויר מד:

רב הונא בריה דרב יהושע – כתובות כה.

הנה לפנינו: ביטוי זה היה שגור יחסית בפי רבה. וכלפי מה שאמרו 'אדם חייב לומר בלשון רבו' (עדות א, ג), גם אביי ורבא תלמידיו נקטוהו בלשונם. וכן רב הונא ברי' דרב יהושע – תלמיד אביי ורבא, בדור שלאחר מכן – השתמש בו.

'ככתבם וכלשונם'

'זמעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק...'. – '...הלא נראה מהמשנה שרצה לפטור את עצמו מפני שאינה מרגשת בושה בגילוי ראשה – ומי מאומות העולם תרגיש בושה בגילוי ראש? – אין זאת כי אם שמדת עם ישראל, שהמצוות הם מלבושיהם, והם חסרים וערומים בלא מצוות. וכן נאמר על ערלה 'כי חרפה היא לנו' (בראשית לד), ולכאורה איזה הבדל ואיזה חרפה בין מהול לשאינו מהול...'. (מתוך 'דעת חכמה ומוסר' לר' ירוחם הלוי ממיר, ח"ג עג)

(ע' לשון רש"י (נשא ה, יח) 'ופרע את ראש האשה' – מכאן לבנות ישראל שגלוי הראש גנאי להן'. (ושינה מלשון הגמרא בכתובות עב. 'אוהרה לבנות ישראל...'). ויל"ד שלא מצד האיסור גרידא הוא גנאי, אלא עצם הגילוי מהוה לבנות ישראל גנאי.)

דף צא

באורים בפשט

'לא, משום דאמרינן הוא דאבעית נפשיה, כדתניא המבעית את חבירו פטור מדיני אדם... כיצד תקע באזנו... אחזו ותקע באזנו וחירושו – חייב' – פירוש, משם מוכח שהחילוק הקובע הוא בין מעשה בידים לגרמא, כי אין לפרש שם משום שדרוש אומד, דמה לי אחזו מה לי לא אחזו. (כ"נ פשוט)

'תא שמע: שמעון התימני אומר, מה אגרוף מיוחד שמסור לעדה ולעדים אף כל... שמע מינה יש אומד לניזקין' – פירוש, שמעון התימני בניזקין מיירי, שעל כך מדברת הפרשה, 'באבן או באגרוף ולא ימות ונפל למשכב...'. (פשוט)

ציונים וראשי פרקים לעיון

'לא שנו אלא בו, אבל בבגדו – לא... בייש בדברים פטור מכלום' – וצריך לחלק בין זה למעביר טליתו הימנו שהוא חייב. (ומבואר במאירי במשנה, שלא דוקא בשנתגלה גופו. וע' באילת השחר' לעיל פו:). וצריך עיון.

זו לשון הרמב"ם ז"ל (חובל ומזיק פ"ג):

'המבייש את חברו בדברים או שרקק על בגדיו – פטור מן התשלומין. ויש לבית דין לגדור בדבר בכל מקום ובכל זמן כפי שיראו.

ואם בייש תלמיד חכם – חייב לשלם בושת שלימה, אע"פ שלא ביישו אלא בדברים, כבר נפסק הדין שכל המבייש תלמיד חכם אפילו בדברים קונסין אותו, וגובין ממנו משקל שלשים וחמשה דינר מן הזהב, שהוא משקל תשע סלעים פחות רביע. וקבלה היא בידינו שגובין קנס זה בכל מקום, בין בארץ בין בחוצה לארץ. מעשים היו אצלנו תמיד בכך, בספרד. ויש תלמידי חכמים שהיו מוחלין על זה, וכך נאה להם...

(זו לשון הרמ"א (יו"ד רמג,ז): 'אבל אין דין תלמיד-חכם בזמן הזה לענין שיתן לו המבייש ליטרא דהבא. ומ"מ יקנס הב"ד המבייש לפי המבייש והמתבייש, ובלבד שלא יתחיל החכם במריבה לבזות בני אדם שלא כדין ויגרום בזה שיבוזהו ויתרסו נגדו. ומ"מ אף אם התחיל החכם קצת, אין רשות לכל אדם להחציף נגדו לענות לו בעזות. והכל לפי ראות הדיינים').

אף על פי שהמבייש שאר העם בדברים פטור מן התשלומין – עוון גדול הוא, ואינו מחרף ומגדף לעם אלא רשע שוטה. ואמרו חכמים הראשונים, שכל המלבין פני אדם כשר מישאל בדברים – אין לו חלק לעולם הבא.'

(ע"ב) 'לא מבעיא בושת דאדם רשאי לבייש את עצמו, אלא אפילו חבלה דאין אדם רשאי לחבל בעצמו... אלא תנאי היא... אלא האי תנא הוא דתניא, אמר ר"א הקפרי... ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה' –

משמע, שר"א הקפרי, ותנא דמתניתין – בשיטה אחת הם הולכים. שמקור דברי ר"ע שאסור לחבול בעצמו – מניור.

וכן משמע לכאורה, שהחילוק בין חבלה לבושה, נשאר גם למסקנא, שרשאי אדם לבייש עצמו ואסור לחבול בעצמו.

ואמנם, כתבו התוס' שלמסקנא חזרנו מן התירוצים הקודמים, ושוב ממילא אין צורך בחילוק זה שבין בושת לחבלה. וגם משמע לכאורה מדבריהם שלפי המסקנא אסור אף לבייש עצמו (שהוכיחו מ'טפחה על ראשה' דמתניתין, שאסור אף במקום הפסד).

אך לכאורה משמע מכמה מקומות שאין איסור לבייש עצמו – ע' בפרוש הרמב"ם למשנת אבות (ד,ד) על 'מאד מאד הוי שפל רוח', וכן ברש"י חולין (מא) – ואמנם יש לדחות ששם מדובר לצורך תיקון המידות או כפרה. וזה אפשר שאף חבלה וסיגופים מותר, וכעין שכתב הנצי"ב – נזיר ג – שכשם שאין איסור בל תשחית בממון, משום צורך הגוף, כמו כן אין איסור לצער הגוף לצורך מעלת הנפש.

ואולם, מפורש הדבר בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א רמט) שנקט בפשטות שמסקנת הגמרא שרשאי אדם לבייש עצמו, אלא שחידש שם שבבזיון גדול מסתבר שאסור. (וצ"ל הגילוי הראש לאשה בכלל בזיון גדול הוא, ובהכי מתיישבים דבריו עם דהתוס').

ואם שתי הנחות הללו נכונות, שתנא דמתניתין יליף מ'אשר חטא על הנפש', וגם סובר שרשאי לבייש את עצמו – על כרחנו לחלק בין צער הבושה שהותר, (שאע"פ שנכנס לדבר מרצונו, ודאי מרגיש צער בבשתו), לצער העינוי מן היין שנאסר. ויש לומר, שלא למדנו לאסור אלא עינוי גופני ולא עינוי נפשי. וצ"ע. [ראה סימוכין לחילוק כזה באור-שמח – סנהדרין טו,א. וע' במש"כ בב"ב ט].

– כתבו התוס' שאסור לחבול בעצמו אפילו לצורך, כגון האשה שטפחה על ראשה, וכן מקרע על המת וכו'.

ויש לומר שלצורך גדול, כגון מניעת צער וסבל ממשי – אפשר שמותר. אך לצורך הרוחת ממון, מסתבר שאין חילוק בין רווח מועט לרווח מרובה.

ואף על פי שמקור איסור חבלה נלמד מהמצער עצמו מן היין, והרי שם אין לאסור כשעושה לצורך הרוחת ממון או שאר צרכים, יש לחלק, ששם הצער הוא מצד מה שמתאוה לזה, והרי מתאוה יותר להרויח, אבל בחובל בגופו ישנו צער ממשי, ואין צער זה מתחלף בצער של מניעת רווח ממון. (עפ"י אגרות משה חו"מ ח"א קג ואה"ע ח"ג יב; 'ביצחק יקרא' – מהרו"ק, נו. וע"ש במסתעף, לענין חולה הסובל ביסורים קשים).

ועם כל זאת, פסק הגאון ר"מ פינשטיין זצ"ל (שם), על הרוצה להקל שיקיזו ממנו דם, לצורך הרוחת ממון – אין למחות בידו, ע"ש טעמו.

ושב ודן בזה בשלישית (בחו"מ ח"ב טו), אודות ניתוח פלסטי לצורך יפוי, והאריך להתיר מצד שני טעמים:

א. הביא כמה ראיות שאין איסור חובל אלא בהכאה בדרך נציון ובזיון (כלשון הרמב"ם), וכמעשה דרב חסדא המובא כאן, שהרים שולי בגדיו ולא הקפיד על כך שייסרט מן הקוצים, כי לא נאסר בצורה שכזאת, (ואכן הרמ"ה (בשטמ"ק) כתב מכאן לפסוק שמותר לחבול בעצמו. וע' בבאור הגרי"פ לספר המצוות – רס"ג, ל"ת מז-מח. אולם הפוסקים לא פסקו כן, ועל כרחנו לפרש כאמור). וזה שאסור לחבול אפילו לצורך – דוקא במקום שהצורך הוא הצער בעצמו, כמשרט על המת.

ב. אף אם ננקוט שכל חבלה אסורה, גם כשאיננה דרך נציון ובזיון, יש להוכיח שכל שעשה כן מרצונו ולטובתו, כגון יפוי הגוף – לא נאסר כלל. שהרי גם לחברו מותר לעשות כן ברצונו.

על מקור האיסור לחבול לעצמו, למסקנת ההלכה. וכן על תוקפו של איסור זה – ע' שו"ת הרשב"א ח"א תלא; להם משנה – דעות ד,א. וע"ע: רמב"ם – שבועות א,ז ור"ן שבועות כה. (= הנשבע שלא יאכל שבעה ימים, והנשבע להרעיב עצמו); מגן אברהם שא,א (= אסור לרוץ, שנוטל ממאור עינוי); נודע ביהודה יו"ד י (= תפילת המהלך במקום סכנה – ענינה); רמב"ם – דעות ג,א ולח"מ; שו"ת הר"י מיגאש קפו; שו"ת רשב"א ח"א תלא תרפה; שו"ע או"ח תקעא ונו"כ; שו"ת חת"ס או"ח קנט (= איסור תענית והרעבה עצמית שלא לצורך כפרה וכד').

ז'מעשה באחד ששחט וקדם חבירו וכסה, וחייבו רבן גמליאל ליתן לו עשרה זהובים' – לא מצינו חיוב זה אלא כשחטף מצוה מחבירו לעצמו, וכן לענין מצות כיסוי – המצוה לכסות הדם נאמרה לכלל, והלכך כשבא זה וכיסה וברך, קיים הוא את המצוה ואין ברכתו ברכה לבטלה. (ואפשר

שהוא כענין נהנה מנכסי חבירו, שאם הלה חסר, חייב לשלם עבור הנאתו, והכא נמי זה הרוויח מצוה והלה חסרה בלקיחתו של זה, אבל לא מצינו שום חיוב וקנס על ביטול מצוה מחבירו גרידא. (עפ"י הט"ו יו"ד כח סק"ח; שו"ת אחיעזר ח"ג עג, ד)

ואם היה מעולה בדמים – מותר... לא שכיב שיבחת...' – כתב הרא"ש, שהוא הדין כשצריך את מקומו, שנראה שמותר לגדעו. (ובשו"ת חות יאיר (קצה) כתב שלא התיר הרא"ש אלא לצורך בנין או שאר דברים הנצרכים לו, מה שאין כן להרחיב חצרו לצורך טיול ותוספת אור בעלמא. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ו קיב) העיר שלכאורה בזמן הזה תוספת אור ואויר נחשב לצורך רב).
 ויש מי שכתב שעל כל פנים מסוכן לעשות כן. (שאילת יעב"ץ ח"א עו). וכמה אחרונים חלקו על כך, וכן בשו"ת בנין ציון (ח"א סא) דחה כל ראיותיו. וכן הדעת נוטה. ומכל מקום, המנהג לחוש לדעת המחמירים לכתחילה, 'על כן יעשה כהמוזכר בספרי הפוסקים, להקנות מקום האילן והאילן לגוי, והגוי יעקרנו. וכבר הורתי כן כמה פעמים ולא אירע ח"ו דבר רע. וגם אם אי אפשר כן, ועושה כפשוט ההלכה וכדעת המצדדים כן – לא תאונה אליו רע. מכל מקום יעשה הכל על ידי גויים אם אפשר'. (שו"ת שבט הלוי ח"ה צה. וע"ש בח"ב מו מזו. ושם בח"ו קיב – סיכום השיטות ושאר פרטים. וכן דנו הפוסקים על קציצת מקצת מהאילן – ע' דרכי תשובה – קטו, נא משו"ת בית יעקב; שו"ת דובב מישרים ח"ב מב).

לשון חכמים

'צללת במים אדירים והעלית חרס בידך' – יש מי שכתב שהמלה 'חרס', וכן 'חספא' בארמית, – משמעה לעתים: צדף. והביא סימוכין להשערה זו. ומובן אם כן שר' עקיבא מתאר את אותו שולה פנינים, שיגע הרבה בצלילתו ומחפש אחר צדפי המרגליות, וכשהוא מעלה אין בידו אלא צדף ריק, ללא מרגלית בתוכו. (עיונים בדברי חז"ל ובלשונם – עמ' קמט)

דף צב

עניני אגדה ומוסר

'אין נמחל לו עד שיבקש ממנו, שנאמר 'השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך'...
 – (ע' מהרש"א). והוצרך אבימלך לבקש מחילה מאברהם אבינו. ולכאורה, למה היה אברהם צריך לבקשתו של אבימלך, האם לא הספיקו רחמיו של א"א למחול לו קודם שיבקש הוא על זה? ולמדנו, שלא הותר לו לאברהם למחול לאבימלך עד שיבקש ממנו מחילה. כי לו היה מוחל לו קודם, היתה זו פגיעה במדת המשפט. (מתוך 'דעת חכמה ומוסר' – ח"א קיב. ע"ש באורך).

'כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, עד שבא משה ובקש רחמים, אמר לפניו: רבונו של עולם, מי גרם לראובן שיודה – יהודה, מיד...' – והרי זכות הודאתו של יהודה עצמו במסירות נפש, לא פחות גדולה היתה